

УДК 141.319.8:37.01:004

DOI 10.26565/2226-0994-2020-63-25-2

Наталія Камардаш

ОСВІТА В ПАТЕРНАХ ДИГІТАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ: ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ДЕТЕРМІНОВАНОГО СУБ'ЄКТУ

У статті презентовано проблему формування та детермінації індивідуальності суб'єкта, включеного у світ цифрової культури. Акцент у дослідженні зроблено на освітніх практиках як одних з ключових факторів впливу на людську суб'єктивність. Методологічною основою презентованої розвідки став критичний аналіз і міждисциплінарний підхід, що дозволило розглянути образ людини, її характеристики та проблему її індивідуальності в постмодерну добу, а також визначити особливості освітньої парадигми за допомогою порівняння модерної і постмодерної моделі освіти. Активний розвиток масмедіа та інтернет-комунікацій у другій половині ХХ століття вважається одним із ключових факторів, що сприяв суттєвим онтологічним, аксіологічним, антропологічним трансформаціям сучасного періоду, а також формуванню феномена дигітальної культури. Концептуалізовано homo digitalis як унікальний феномен ХХІ століття, визначено його негативні тенденції: нівелювання рефлексії, баналізація Нового, примітивний суб'єктивізм, лінощі, нездатність і небажання аналітичної та критичної розумової діяльності, психологічні проблеми, девіантні прояви, педагогічні перипетії та конфлікти на ґрунті поколінної амбівалентності тощо. Відмовляючись від логоцентризму і оцінювальної позиції, зроблено спробу подолати скептичні погляди щодо експансії дигітального в освітній процес у контексті сучасної проблеми масового впровадження дистанційної освіти, викликаного пандемією. Проблеми індивідуальності, окреслені в сучасних культурних патернах, запропоновано не стигматизувати як повністю керовані владними маніпулятивними технологіями, особливо стосовно освітніх практик.

Ключові слова: індивідуальність, дигітальна культура, homo digitalis, онлайн-навчання, освіта.

З другої половини ХХ століття проблеми суб'єктивності, ідентичності та її формування, свободи й самореалізації зазнали трансформації під впливом розвитку новітніх технологій. «Цифрові люди» опинилися в новому символічному світі, в якому змінюються форми, але чи змінюються головні філософські питання, що виникають кожного разу, коли ми намагаємося піддавати рефлексії свою присутність? Можливо, одним із актуальних питань сьогодення також є питання саме про рефлексію: а чи не перетворюється вона на рудимент в номадному світі цифрової культури? Наскільки важливою є здатність мислити в системі особливої темпоральності інтернет-комунікацій, а також яке місце вона посідає в системі новітньої освіти, розплановані траєкторії якої були терміново скореговані в часи пандемії? Рефлексія конститує суб'єктивність: увагу, усвідомленість, зосередженість, цінності, критерії, емоції та реакції, цілу палітру відчуттів. Водночас складно заперечувати визначальну роль освіти й виховання у формуванні мислення. Тому в контексті постмодерного релятивізму й дигіталізації життя питання детермінації ціннісних складових буття набуло нового змісту.

Отже, особливої уваги заслуговують саме освітні процеси, що постають як важлива складова соціалізації індивіда, фактор формування його індивідуальності та певною мірою як індикатор відповідних соціальних процесів. Тому *метою* статті є спроба визначити освітні тенденції, розібратися в складному процесі формування індивідуальності суб'єкта дигітального світу, а основною характеристикою дослідження, що має міждисциплінарне підґрунтя, є спроба уникнути в його здійсненні логоцентризму та оцінної бінарності «погане-добре».

© Камардаш Н. В., 2020.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Відзначимо, що індивідуальність як прояв унікального, неповторного в людині пов'язана і з біологічним (фізіологічним, генетичним), і з набутиим (соціальним) у такий спосіб, що вона онтологічно й феноменально репрезентована в системі комунікацій та різноманітних поведінкових «колізіях» людини. Формування цього образу індивідуальності починається від народження, триває все життя і відбувається під впливом факторів різного рівня. Коригування образу, що транслюється в соціум, детерміновано силою зовнішніх факторів, ситуацій, стресів, фрустрацій, домінуючих моделей спілкування та життєвих алгоритмів. Г. Ле Бон, С. Московічі, Ф. Ніцше, З. Фройд, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромм – кожен з цих мислителів у власній царині досліджував індивідуальне та піддав критичному аналізу феномен «масової людини» в її становленні, функціонуванні, прояві себе в протистоянні одиничному, інклюзивному. З. Бауман зауважив, що історія людських суспільств – це історія амбівалентності, коли так чи інакше змішані автономія і підпорядкування [Бауман, 2005]. Він порівнює суспільство модерну і постмодерну, виділяючи такі протилежності: суспільство системності та порядку, автономії національних держав з опорою на розгалужену систему дисциплінарної влади і суспільство, де втрачається надійність, панує наднаціональний капітал, зникає значимість простору та збільшується прекаріат [Бауман, 2005]. В «індивідуалізованому суспільстві» постмодерну відповідальність за своє життя несе індивід, оскільки свобода завжди передбачає самотійність, і в таких умовах екзистенційні потреби домінуватимуть у загальному масштабі, індивідуальне і масове, особистісне і особисте фактично втрачає власні межі і змішується у вирі масової культури.

Отже, фактично можна ставити питання про певну втрату індивідуальності постмодерною людиною, попри формальну орієнтацію на особливість. Так, піддаючи аналізу антропологічні перипетії доби постмодерну, С. Костючков подає збірний образ постмодерної людини, яка переживає біосоціальну трансформацію та набуває таких ознак часу, як «відмова від пошуку істини, нехтування “зануренням” у сутність і зміст об'єктів, процесів і явищ навколишнього світу» [Kostyuchkov, 2018, p. 104]. Така людина перетворюється на керовану істоту, якій легко нав'язати будь-які цінності та інтереси, які вона поступово розцінюватиме як власні. Постмодерна людина сприймає світ як символічний простір, не бажаючи вникати в інтерпретацію образів і значення знаків, обираючи символічне, «слизьке» існування. Прагнучі «не бути як всі», вона перетворюється на «колаж» якостей, що поглинають її як особистість. Образ людини постмодерну – це не єдність індивідуальних рис, а галерея «персонажів».

Такі перетворення відбуваються з активним залученням медійних засобів. Стрімкий розвиток у другій половині ХХ століття засобів масової інформації зробив їх (а також їхній вплив на соціум) окремим предметом гуманітарного дослідження. Так, Ж. Бодрийяр досить критично «змалював» образ сучасних мас-медіа як таких, що не мають ані психологічної, ані моральної відповідальності, водночас виступаючи особистісною кореляцією сторін у процесі обміну. Якщо комунікативний процес передбачає feedback, то «сучасна архітектура мас-медіа <...> назавжди забороняє відповідь, робить неможливим процес обміну (хіба тільки у формах симуляції відповіді)» [Бодрийяр, 1999] і в цій абстракції криється підґрунтя соціального контролю та влади, адже медійні засоби не просто розповсюджують інформацію, вони «нав'язують моделі» [Бодрийяр, 1999]. Така «примусова соціалізація» вбиває індивідуальність, придушує потребу рефлексивного аналізу, а поява соціальних медіа ще й розширює спектр соціальних ролей і рольових експектацій, що може провокувати фактичне збільшення та поглиблення внутрішньорольових конфліктів.

Ситуація з поширенням і загальною доступністю мас-медіа, зокрема інтернету, трансформує роль і сприйняття простору в житті людини, від організації якого залежить сприйняття інформації, її носіїв, наслідків її ігнорування, а отже, і формування світоглядної позиції. Фукіанська концепція гетеротопій – місць з особливим призначенням і продукуванням дій та значень – не втрачає своєї актуальності також у час глобалізаційних процесів, коли тема конкретного місця децю змінює своє звучання (З. Бауман). Але кінець

XX століття подарував нам нову форму гетеротопічного простору – віртуальний світ, в якому все є міфологізованим, але який водночас є реальним за своїми наслідками і в мозаїчних хащах якого так легко загубитися. Проте до реальності, яку Ж. Бодріяр назвав «гіперреальністю», ми вже встигли достатньою мірою адаптуватися: епоха digital дарує нові культурні та соціальні конструкції буття, а також нове покоління (digital tribe), яке почуватися в новому «хімерному» просторі досить впевнено, що так важко прийняти людям «дошки й крейди», орієнтованим на традицію модерну. Така ситуація викликає не тільки «вічний» конфлікт поколінь, але й конфліктність у лоні освіти, де протилежність «поколінної орієнтації» щодо навчання особливо відчутна. Але, як зазначає відома французька педагогиня Маргеріт Лена, «надмірно зосередившись на тому, що не вдається, ми ризикуємо виснажити своє бачення і своє серце» [Лена, 2015, с. 32]. А отже, треба визнавати реалії та особливості часу, адже «освіта починається не з принципів і програм. Освіта є можливою лише на ґрунті довіри, яка завжди перевершує власні підстави, щоб наважитися вийти у невідоме, ризикнути теперішнім, довіритися майбутньому» [Лена, 2015, с. 31].

Зовсім нещодавно дослідники віртуально-дистанційного в освітньому просторі ставились до нього переважно скептично, з певною тугою за «людяністю», крізь призму «проблеми духовності», яка разом з гуманістичними ідеями та етикою живого спілкування втрачається й нівелюється. Ситуація з COVID-19 змусила якщо не змінити своє ставлення до інформаційно-комунікаційних технологій в освіті, то принаймні активно їх використовувати, не зважаючи на власні упередження. Майк Даус і Філіп Ейс визначають період пандемічної вимушеної «міграції» від одних освітніх практик до інших часом докорінних змін поглядів на освіту загалом, що слід розглядати «не просто як поєднання сучасних технологій, а радше як злиття та синергію можливостей для людської самореалізації» [Douse & Uys, 2019]. Це що доводить необхідність розглянути проблему під іншим кутом. Так, Марк Кокельберг, аналізуючи постцифрові часи пандемії, пише, що «нам страшенно пощастило, що ми маємо всі наші цифрові інструменти для спілкування й отримання інформації під час ізоляції: наше життя буквально залежить від них» [Coeckelbergh, 2020]. Організація онлайн-навчання виявилася можливою через те, що технології та медіа насправді давно ввійшли в наше життя. Тож протистояння між кіберсвітом і особистим досвідом вже немає: цифрові технології вилетіли в нашу повсякденність, а 2015 року навіть було використано термін «onlife» для позначення «нового досвіду реальності, в якій немає сенсу запитувати, була людина онлайн чи офлайн» [Coeckelbergh, 2020].

І все ж ми повинні усвідомлювати всю відповідальність за результати дигіталізації. На думку Девіда Патрикаракоса, «соціальні медіа допомогли зруйнувати традиційну ієрархію інформації та медіа» [Патрикаракос, 2019, с. 21], сприяючи формуванню потужної мережі «суперпідсилених індивідуумів» – Homo Digitalis, що є унікальним феноменом XXI століття [Патрикаракос, 2019]. Аналізуючи концепцію сучасної війни та особливості військових конфліктів, Д. Патрикаракос вважає, що Homo Digitalis вперше було виявлено під час Арабської весни (2011 рік) [Патрикаракос, 2019, с. 23]: розповсюдження в соціальних мережах, на різних інтернет-платформах інформації про самопідпал вуличного торгівця у відповідь на утиски влади викликало масові акції протесту, що навряд чи могло статися в інших медіа-умовах. Цей приклад ілюструє потенціал цифрових комунікацій, а також новий рівень соціальних комунікацій взагалі.

Масове запровадження онлайн-навчання також накладає певну відповідальність на суб'єктів освітнього процесу, зокрема викладачів, що позначається на етиці спілкування, змісті навчального контенту, оцінюванні. Якщо навчання та його технології можна представити, слідом за М. Фуко, як «технології себе», що впливають на тіла й душі, думки, поведінку та образ життя людей, тоді на карту поставлено не тільки освіту у вузькому сенсі слова, на кону життя і майбутнє людей» [Coeckelbergh, 2020]. Марія Култаєва, розглядаючи експансію дигітальної культури в освітній процес, презентує вельми розгорнутий аналіз її

можливих негативних проявів і тенденцій. Зокрема Homo Digitalis охарактеризований як «людина, яка зручно облаштовується в симулякрах, відокремлюючись від реально існуючого світу» [Култаєва, 2020, с. 11]. Йдеться про те, що ми маємо справу з низкою «побічних ефектів» віртуальної культури, як-от: баналізація Нового, встановлення суб'єктивних критеріїв інноваційності, поява ідеально-типового конструкту нової пасивної людини, що зручно влаштувалася в інтер'єрах суспільства розваг, орієнтація на можливість самовдосконалення, «унікальність», побудована «з матеріалів серійного виробництва масової культури», втрата здатності до релевантних порівнянь тощо. Важливим аспектом трансформації виховних практик і відповідної педагогічної теорії в цьому контексті є дигітальна освіта [Култаєва, 2020, с. 17]. Водночас сьогодні наявний конфлікт між прихильниками/лобістами дистанційного навчання і тими, хто прогнозує його «швидкий та безславний» кінець; між педагогами, яких змушують виконувати нові для них функції (іноді не пов'язані безпосередньо з викладацькою діяльністю), і зацікавленими особами/організаціями (так званими «стейкхолдерами»), які в нових формах онлайн-освіти вбачають лише зручність і швидкість. Наразі подекуди спостерігаються негативні наслідки впливу цифрових технологій, особливо на психіку дітей та підлітків: погіршення пам'яті, концентрації уваги, розлади емоційної сфери, радикалізм, схильність до різних форм девіації. Деякі педагоги підкріплюють це фактами зниження виховного потенціалу освітнього процесу, що організований за дистанційною формою (а також і змішаною).

Дійсно, експансія ЗМІ в наш антропологічний простір є колосальною: стрічка новин оновлюється щохвилини, нові сенсації втрачають актуальність (забуваються) наступного ранку, який для більшості людей починається з гортання стрічок у соціальних мережах і читанням новин у Twitter. Через такий обсяг інформації ми втрачаємо здатність співчувати; розмиваються ціннісні орієнтири, ми не здатні відрізнити правду від фейків. Як відзначає Полін Петі, французький мислитель Бернар Стіглер вважав, що всі ми знаходимося на полі бою, бо ніколи наш розум не піддавався такому серйозному випробуванню, як зараз [Petit, 2020]. Це стосується і процесу передачі знань: він замінюється алгоритмами, а це зі свого боку сприяє регресії в бік глупоти. Ми поступово стаємо бранцями техніки, наші бажання замінюються потребами, через які нами маніпулюють, і єдиний шлях виходу з такої ситуації, на думку філософа, – розвивати мислення, усвідомити негайну потребу в цьому [Petit, 2020]. Не будучи технофобом, Стіглер аналізував амбівалентність впливу техніки на людей і стверджував, що «будь-який технічний об'єкт є фармакологічним, – це водночас і ліки, і отрута, цілюща і руйнівна сила» [Petit, 2020]. Виходячи з цього важливого умовиводу, можна припустити, що курс медіаграмотності разом із відповідальністю батьків і педагогів здатні стати ефективними превентивними методами в боротьбі з окресленими загрозами дигіталізації.

Коли Р. Рорті писав своє есе на тему освіти, такої проблеми (і в такому масштабі), як сучасна дигітальна культура, ще не існувало, але його міркування здаються досить слушними і зараз. Всі суперечки та пропозиції щодо освіти виглядають доволі політизованими, адже кожна зі сторін, що презентує владу (або претендує на неї), переслідує конкретні цілі, які аж ніяк не пов'язані з розумінням сутності освіти, а отже, вони не є зацікавленими в її «справжньому» розвитку як інституту, що формує особистість. Рорті зауважує, що в таких дискурсах відсутнє розуміння різниці між ланками освіти. Він вважає, що вся система освіти пов'язана з важливими для індивіда складовими, а саме комунікацією і безпосереднім індивідуальним досвідом соціального контакту. Отже, він наділяє шкільну освіту насамперед соціалізуючими функціями, а вищу освіту – індивідуалізуючими: «Сутність вищої освіти полягає в тому, щоб допомогти студентам усвідомити, що вони можуть змінити себе – що вони можуть переробити самооцінку, нав'язану їм їхнім минулим, самооцінку, яка робить їх компетентними громадянами, у нову самооцінку, яку вони самі допомогли створити» [Rorty, 2000].

Отже, якщо сьогодні ми здатні бачити всі недоліки освіти доцифрової доби, яка цілком відповідала потребам і очікуванням людей у минулому, чи не підтверджуємо ми тезу

щодо відносності всього? Змінюються часи, триває зміна поколінь, які утворюють все нові й нові патерни поведінки, але чи не будуть ці патерни зберігати свою актуальність лише до наступного «витку історії»? Утім, необхідною умовою для побудови прийняттого співіснування людини та сучасних інформаційних технологій, як видається, є переконаність у тому, що наша особистість все одно лишається унікальною навіть попри те, що, як пише Джудіт Батлер, «ніяке “я” не належить самому собі» [Butler, 2005, p. 132]. У суцільній, здавалося б, лінгвістичній і соціально-економічній детермінованості в людині ще й сьогодні є достатньо шансів проявити свою індивідуальність. Тому той потенціал, що закладений в людині, здатен не тільки допомогти їй усвідомити дію різних факторів впливу на себе, але й зайняти відповідну активну позицію щодо цієї ситуації, проявити волю й бажання, які є необхідними для того, щоб дигітальна культура дійсно стала гармонійною частиною життя сучасного людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Логос, 2005. 390 с. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4993/5012>.
- Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа / пер. с франц. М. М. Фёдорова. *Поэтика и политика: сборник работ*. М.: Институт экспериментальной социологии, 1999. С. 193–226. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/82>.
- Култаева М. Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки. *Філософія освіти*. 2020. № 1. С. 8–34. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-1>.
- Лена М. Дух освіти / пер. з фр. О. Панича. К.: Дух і літера, 2015. 344 с.
- Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті / пер. з англ. І. Рудько. К.: Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.
- Butler J. Giving an Account of Oneself. New York: Fordham University Press, 2005. 149 p. DOI: <https://doi.org/10.5422/fso/9780823225033.001.0001>.
- Coeckelbergh M. The Postdigital in Pandemic Times: a Comment on the COVID-19 Crisis and Its Political Epistemologies. *Postdigital Science and Education*. 2020. No 2. pp. 547–550. DOI: <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00119-2>.
- Douse M., Uys P. Digital Age Consciousness, “Online Learning” and the Global School. *ICDE World Conference on Online Learning (November, 2019)*. 2019. URL: https://www.academia.edu/40399737/Digital_Age_Consciousness_Online_Learning_and_the_Global_School.
- Petit P. Technique, attention, entropie: 3 concepts chers à Bernard Stiegler, mort ce jeudi. *France Culture*. 2020. URL: <https://www.franceculture.fr/philosophie/technique-attention-entropie-3-concepts-chers-a-bernard-stiegler-mort-ce-jeudi>.
- Rorty R. Education as Socialization and as Individualization. *Rorty R. Philosophy and Social Hope: Collected Works*. New York: Penguin Books, 2000. pp. 114–126. URL: <http://bookmarker.dellsystem.me/section/1280>.
- Kostyuchkov S. K. Different Human Images and Anthropological Collisions of Post-modernism Epoch: Biophilosophical Interpretation. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. No 13. pp. 100–111. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131967>.

Камардаш Наталія Володимирівна

аспірантка, філософський факультет
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, Харків, 61022
E-mail: natalkamardash@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0732-4708>

Стаття надійшла до редакції: 06.10.2020

Схвалено до друку: 23.11.2020

EDUCATION IN THE PATTERNS OF DIGITAL CULTURE: THE INDIVIDUALITY OF THE DETERMINISTIC SUBJECT

Kamardash Nataliya V.

PhD Student, Faculty of Philosophy

V. N. Karazin Kharkiv National University

6, Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: natakamardash@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0732-4708>

ABSTRACT

The article presents the problem of formation and determination of the individuality of the subject included in the world of digital culture. The study focuses on educational practices as one of the key factors influencing human subjectivity. The methodological basis of this research is a critical analysis and a multidisciplinary approach. This made it possible to consider a person, his characteristics and the problems of his personality in the postmodern era, as well as to determine the features of the current educational paradigm by comparing modern and postmodern educational models. The active development of mass media and Internet communications in the second half of the XX century is considered one of the factors that contributed to the significant ontological, axiological and anthropological transformations of modern culture, and also became one of the key factors in the formation of digital culture. The category of homo digitalis is explained as a unique phenomenon of the XXI century, its analysis is presented from different positions, including the definition of negative trends: decline of reflection, banalization of the New, primitive subjectivism, laziness, inability and unwillingness of analytical and critical mental activity, psychological problems, deviant manifestations, pedagogical vicissitudes and conflicts based on confrontations between generations, etc. Rejecting logocentrism and a rigid evaluative position, the study made an attempt to overcome skepticism regarding the expansion of digitalization into the educational process in the context of the modern problem of the massive introduction of distance education caused by the pandemic. It is proposed not to stigmatize the problems of individuality, which are characteristic of modern culture, as completely controlled by manipulative technologies, especially in relation to educational practices.

Keywords: individuality, digital culture, homo digitalis, education, online learning.

REFERENCES

- Baudrillard, J. (1999). Requiem for the Media. (M. M. Fodorova, Trans.). In *Poetics and Politics: The Collection of Works* (pp. 193–226). Moscow: Institute of Experimental Sociology. Retrieved from <https://gtmarket.ru/library/articles/82>. (Original work published 1971). (In Russian).
- Bauman, Z. (2005). *The Individualized Society*. (V. L. Inozemtsev, Trans. & Ed.). Retrieved from <https://gtmarket.ru/library/basis/4993/5012>. Moscow: Logos. (Original work published 2001). (In Russian).
- Butler, J. (2005). *Giving An Account of Oneself*. New York: Fordham University Press. DOI: <https://doi.org/10.5422/fso/9780823225033.001.0001>.
- Coeckelbergh, M. (2020). The Postdigital in Pandemic Times: a Comment on the COVID-19 Crisis and Its Political Epistemologies. *Postdigital Science and Education*, 2, 547–550. DOI: <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00119-2>.
- Douse, M., & Uys, P. (2019). Digital Age Consciousness, “Online Learning” and the Global School. In *Proceedings from ICDE World Conference on Online Learning (November, 2019)*. Retrieved from https://www.academia.edu/40399737/Digital_Age_Consciousness_Online_Learning_and_the_Global_School.
- Kultaieva, M. (2020). Homo Digitalis, Digital culture and Digital Education: Explorations of Philosophical Anthropology and of Philosophy of Education. *Philosophy of Education*, 26(1), 8–34. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-1>. (In Ukrainian).
- Lena, M. (2015). *The Spirit of Education*. (O. Panych, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera. (Original work published 1983). (In Ukrainian).

- Patrikarakos, D. (2019). War in 140 Characters: How Social Media Is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century. (I. Rudko, Trans.). Kyiv: Yakaboo Publishing. (Original work published 2017). (In Ukrainian).
- Petit, P. (2020). Technique, attention, entropie : 3 concepts chers à Bernard Stiegler, mort ce jeudi. *France Culture*. Retrieved from <https://www.franceculture.fr/philosophie/technique-attention-entropie-3-concepts-chers-a-bernard-stiegler-mort-ce-jeudi>. (In French).
- Rorty, R. (2000). Education as Socialization and as Individualization. In R. Rorty, *Philosophy and Social Hope* (pp. 114–126). New York: Penguin Books. Retrieved from <http://bookmarker.dellsystem.me/section/1280>.
- Kostyuchkov, S. K. (2018). Different Human Images and Anthropological Colissions of Post-modernism Epoch: Biophilosophical Interpretation. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 13, 100–111. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131967>.

Article arrived: 06.10.2020

Accepted: 23.11.2020